

Ks. JAROSŁAW WĄSOWICZ SDB
Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej

SZTANDAR HUFCA SZKOLNEGO PRZYSPSOBIENIA
WOJSKOWEGO Z GIMNAZJUM SALEZJAŃSKIEGO IM. PIUSA XI
W RÓŻANYMSTOKU Z 1933 R. I JEGO SYMBOLIKA.
Z ZAGADNIENÍ WEKSYLOLOGII

W ostatnich latach obserwuje się w Polsce znaczne zainteresowanie badaczy naukami pomocniczymi historii, także w kręgu historyków Kościoła. Dość wspomnieć, że istnieje już spora literatura na temat chociażby heraldyki kościelnej¹, której pierwsze zwiastuny w postaci artykułów i haseł encyklopedycznych ks. prof. Anzelma Weissa z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego czy też ks. dra Pawła Dudzińskiego powstały na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku². Rozwijają się badania episkopologiczne, dotyczące przykładowo linii sukcesji apo-

¹ Por. P. Gołdyn, *Studia nad polską heraldyką kościelną w ostatnim dziesięcioleciu*, Ateneum Kapłańskie 142(2004)3, s. 541-546; A. Weiss, *Stan badań nad heraldyką kościelną*, w: *Polska heraldyka kościelna, stan i perspektywy badań*, red. K. Skupieński, A. Weiss, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2004, s. 9-15. Do najważniejszych pozycji zaliczyć należy dwutomowe opracowanie: P. Dudziński, *Współczesna heraldyka i zwyczaje heraldyczne w kościołach chrześcijańskich*, t. 1-2, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2007. Opracowania powstałe w kręgu historyków w Krakowie: W. Kolak, J. Marecki, *Leksykon godeł zakonnych*, Wydawnictwo ADI, Łódź 1994; *Symbol, znak, przesłanie. Symbolika w heraldyce kościelnej*, red. J. Marecki, L. Rotter, Wydawnictwo UNUM, Kraków 2010; A. Brudziński, *Herb papieża Benedykta XVI. Symbolika i przesłanie*, Kraków 2008; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów mogileńskich*, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, Kraków 2005; Także prace Edwarda Gigilewicza, obecnego redaktora naczelnego *Encyklopedii Katolickiej*, m.in.: E. Gigilewicz, *Herby biskupów warmińskich*, RW KUL, Lublin 2001; tenże, *Ustawodawstwo heraldyki kościelnej*, w: *Kościół i historia. Drogi i wzajemne powiązania. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Anzelma Weissa*, red. S. Tylus, J. Walkusz, RW KUL, Lublin 2001, s. 153-164.

² Por. P. Dudziński, *Zasady heraldyki kościelnej*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 3(1990), s. 10-19, 44-50; A. Weiss, *W drodze do kompendium wiedzy z zakresu heraldyki kościelnej*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 36(1989)4, s. 95-102; tenże, *Wybrane zagadnienia z heraldyki kościelnej*, *Roczniki Teologiczne* 38-39(1991-1992)4, s. 5-19; tenże, *Heraldyka kościelna, Heraldyka papieska*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz i in., RW KUL, Lublin 1993, k. 729-737.

stolskiej³, sfragistyczne, dotyczące pieczęci kościelnych⁴, powstają opracowania poświęcone symbolice chrześcijańskiej⁵ czy też medalierstwu kościelnemu⁶.

Zauważyć należy, że wyżej wymienione nauki pomocnicze historii są ze sobą źródłowo i metodologicznie powiązane. Za pośrednictwem pieczęci herb został wprowadzony do zwyczajów kościelnych; znajomość linii sukcesji apostołskiej jest pomocna w niektórych przypadkach do odczytywania symboliki godeł użytych w herbach hierarchów kościelnych; przy badaniach heraldyki kościelnej nieodzowna jest znajomość symboliki chrześcijańskiej; symbole umieszczane na medalach kościelnych znalazły swoje miejsce w heraldyce kościelnej, stając się motywywem godeł umieszczanych w herbach⁷.

Podobnie jest z młodą stosunkowo dyscypliną, która w ostatnich latach wyodrębniła się powoli z heraldyki i jest nazwana weksylogią, od łacińskiego słowa *vexillum* oznaczającego znak rozpoznawczy wykonany z tkaniny. Najogólniej rzecz biorąc, jest to nauka pomocnicza historii, zajmująca się chorągwiami, sztandarami, flagami, jako rzeczywistymi i symbolicznymi znakami wojskowymi, państwowymi, terytorialnymi, organizacji i grup społecznych czy też wyznaniowych, i pozostaje w silnym związku z heraldyką, z której się wywodzi. Chorągwie bowiem w czasach średniowiecznych były między innymi pierwotnym miejscem umieszczania godeł heraldycznych. Ten związek herbów i chorągwi przetrwał do czasów współczesnych. Stąd bierze się właśnie ściśle powiązanie metodologiczne oraz źródłowe heraldyki i weksylogii jako dyscyplin naukowych⁸.

³ Por. H. J. Kaczmarek, *Korzenie oraz sukcesja apostołska bpa Zbigniewa Józefa Kraszewskiego i jej związki z sukcesją święceń biskupich papieża Jana Pawła II*, w: *Maria vincit. Dwudziestopięcioletnie posługi pasterskiej Księdza Biskupa Zbigniewa Józefa Kraszewskiego*, Formica, Warszawa 1995, s. 7-20, 75-80; tenże, *Sukcesja Apostolska Papieży od XV wieku do czasów najnowszych*, Saeculum Christianum 6(1999)1, s. 229-244.

⁴ Por. M. Gumowski, *Sfragistyka polska*, w: *Sfragistyka*, opr. M. Gumowski, M. Haisig, S. Miłkucki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1960, s. 209-222; E. Gigilewicz, *Sfragistyka*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, RW KUL, Lublin 2013, k. 97-99. Najnowsze opracowania dotyczące sfragistycznych badań nad pieczęciami kościelnymi zostały zaprezentowane m.in. w: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, s. 11-12.

⁵ Por. D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, tłum. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990; *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. J. Marecki, L. Rotter, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2007; J. Marecki, L. Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIwersytetu, Kraków 2009.

⁶ Por. *Polskie medalierstwo kościelne – tradycja i współczesność*, red. P. Dudziński, K. Łatak, Towarzystwo Przyjaciół Kamienia, Kraków 2008.

⁷ Por. M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, s. 12; E. Gigilewicz, *Pieczęcie biskupów warmińskich jako źródło heraldyczne*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. P. Dymmel, RW KUL, Lublin 1998, s. 73; P. Dudziński, *Współczesna heraldyka i zwyczaje heraldyczne w kościołach chrześcijańskich*, t. 1, s. 105; P. Dudziński, K. Łatak, *Wprowadzenie*, w: *Polskie medalierstwo kościelne...*, s. 7.

⁸ Por. J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 673-676.

W niniejszym artykule chciałbym pochylić się nad historią i symboliką sztandaru szkolnego hufca Przysposobienia Wojskowego [dalej: PW] z Gimnazjum Salezjańskiego im. Piusa XI w Różanymstoku. Są one niezwykle ciekawe. Sztandar został ufundowany i poświęcony 25 listopada 1933 r. dla organizacji, która w trudnym politycznie czasie, wobec zagrożenia wojną, miała na celu kształtować wśród polskiej młodzieży ducha patriotycznego, wychowywać ją w poczuciu odpowiedzialności za losy Ojczyzny, uczyć technik samoobrony, pierwszej pomocy medycznej i innych zadań wspierających wojsko w czasie ewentualnego konfliktu zbrojnego. Wspomniany sztandar PW zaopatrzono w bogatą symbolikę narodową i religijną.

Po wojnie salezianie reaktywowali pracę wychowawczą w Różanymstoku. Bezpośrednio po przejściu frontu, już 3 listopada 1944 r. otworzyli dwie koedukacyjne klasy z tymczasową siedzibą budynku w Nierośnie, później – już w samym Różanymstoku – zorganizowali dom dziecka dla sierot wojennych. Od 1949 r. prowadziło tu działalność Niższe Seminarium Duchowne. 6 lipca 1954 r. funkcjonariusze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w brutalnej akcji dokonali likwidacji szkoły i wywieźli jej zakonny personel do seminarium salezjańskiego w Łądzie n. Wartą w Wielkopolsce. Salezianie zdołali zabrać ze sobą część pomocy dydaktycznych i książek⁹. Wzięli ze sobą także sztandar Szkolnego Hufca Przysposobienia Wojskowego. Po latach odnaleziony w klasztornych zakamarkach został zabezpieczony w Archiwum Salezjańskim Inspektorii Pilskiej, by ostatecznie w 2008 r. znaleźć się ponownie w rękach salezjanów w Różanymstoku. Historia zatoczyła koło i po 54 latach symbol ten powrócił do prawowitych właścicieli¹⁰.

1. WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE W GIMNAZJUM SALEZJAŃSKIM IM. PIUSA XI W RÓŻANYMSTOKU W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Pracę wychowawczo-duszpasterską w duchu św. Jana Bosko w Różanymstoku salezianie rozpoczęli 10 listopada 1919 r.¹¹. Od początku 1920 r. objęli w administrację miejscową parafię, natomiast w klasztorze poddominikańskim rozpoczęli organizowanie gimnazjum, szkoły powszechnej, rolniczej oraz rzemieślniczej¹². Do wyboru i osadzenia salezjanów w Różanymstoku w walny sposób

⁹ Por. A. Szot, *Represje władz komunistycznych wobec Zgromadzenia Księża Salezjanów w Różanymstoku w latach 1945-1958*, Roczniki Teologiczne 52(2005)4, s.136-174; tenże, *Różanymstok 1954*, Biuletyn IPN 4(2007), s. 57-65; T. Bazylczuk, *Ze wspomnień*, Biuletyn IPN 4(2007), s. 63-64.

¹⁰ Por. J. Wąsowicz, *Historia ze sztandarem w tle*, Magazyn Salezjański Don Bosco 2(2009), s. 20.

¹¹ Szczegółowo geneza i dzieje szkoły salezjańskiej w Różanymstoku oraz jej organizacja, zarząd, personel wychowawczy i wychowankowie, także zagadnienie działalności oświatowo-wychowawczej, zostały omówione w pracy magisterskiej powstałej na seminarium z historii Kościoła w WSD TS w Łądzie. Por. J. Walenciej, *Zakład Salezjański w Różanymstoku w latach 1919-1954*, praca magisterska pisana na Wydziale Teologicznym KUL, pod kierunkiem ks. dra Stanisława Wilka, Lublin 1987 (mps w zbiorach Biblioteki WSD TS w Łądzie).

¹² W 1923 r. szkołę powszechną przekazano siostrzom salezjanom, w 1926 r., z powodów materialnych, zamknięto szkołę rolniczą (ogrodniczą), w 1928 r. zlikwidowano szkołę rzemieślniczą.

przyczynili się biskup wileński Jerzy Matulewicz oraz nuncjusz apostolski Achilles Ratti, który bardzo zabiegał, aby powstała tu placówka wychowawcza w duchu św. Jana Bosko¹³. Rozwój salezjańskiego szkolnictwa został zahamowany wojną polsko-bolszewicką w 1920 r., ponieważ zabudowania zakładowe zajęło wojsko rosyjskie. Po wypędzeniu bolszewików, w roku szkolnym 1920/1921, otworzono pierwszą klasę gimnazjum. Do 1939 r. typ szkoły zmieniał się w wyniku zmian oświatowych. W całym dwudziestoleciu międzywojennym ośrodek różanostocki nie miał jednej oficjalnej nazwy. Jedną z funkcjonujących była nazwa widniejąca na sztandarze szkolnego hufca Przysposobienia Wojskowego, a więc Gimnazjum Salezjańskie im. Piusa XI¹⁴. W szczytowych momentach szkoła osiągała liczbę ponad 400 wychowanków.

W ramach programu wychowawczego w zakładach salezjańskich dużą wagę przykładano do wychowania patriotycznego, w myśl wskazań św. Jana Bosko, aby młodych ludzi wychowywać na „dobrych chrześcijan i prawych obywateli”¹⁵. Z tym ideałem wychowawczym korespondowała ówczesna polityka państwa polskiego. W dwudziestoleciu międzywojennym realizowany był ideał wychowania państwowego, którego jednym z twórców był Sławomir Czerwiński¹⁶. Wśród głównych celów tego modelu wychowawczego wskazywał on m.in. aby wychowanie państwowe było zgodne z interesami i poglądami Kościoła rzymskokatolickiego oraz z jego zasadami etycznymi, ponadto żeby wolne było ono od wpływów

czą z działaniami: szewskim, ślusarskim, krawieckim, stolarskim. Por. J. Niewęglowski, *Wychowawczo-społeczna działalność salezjanów w Polsce w latach 1898-1989*, Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Warszawa 2011, s. 249.

¹³ Nie dziwi więc fakt, że po wyborze Achillesa Rattiego 6 lutego 1922 r. na Stolicę Apostolską, różanostockiemu gimnazjum nadano właśnie imię Piusa XI, które obrał sobie jako głowa Kościoła. Nowy papież był wielkim miłośnikiem dzieła św. Jana Bosko. On też wyniósł go na ołtarze (beatyfikacja w 1929 r., kanonizacja w 1934 r.). Por. *Papież Pius XI – nie żyje!*, Pokłosie Salezjańskie 3(1939), s. 61-62; W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900-1963. Rozwój i organizacja*, Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego w Krakowie, Lublin 1996, s. 85-88; J. Fiedorowicz, *Kierunki i formy działalności salezjanów w Różanymstoku w latach 1919-1954*, Nostra 2(1974), s. 20.

¹⁴ Inne pojawiające się na drukach urzędowych i prospektach nazwy, to: Klasyczne Gimnazjum Piusa XI; Kolegium Salezjańskie im. Piusa XI w Różanymstoku k. Grodna; Prywatne Gimnazjum Męskie Salezjańskie w Różanymstoku; Prywatne Liceum Męskie Towarzystwa Salezjańskiego w Różanymstoku, Gimnazjum Męskie Salezjańskie im. Piusa XI Zgromadzenia Ks. Ks. Salezjanów. Por. W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo...*, s. 91.

¹⁵ Na ten temat por. min.: M. T. Chmielewski, *W trosce o wychowanie patriotyczne młodzieży. Refleksje na kanwie systemu prewencyjnego św. Jana Bosko (1815-1888)*, *Seminare* 23(2006), s. 355-358; tenże, *Wpływ wychowania salezjańskiego na patriotyzm wychowanków oratorium przy kościele „Katarzynek” w Poznaniu (1925-1940)*, w: *Wierni do końca. Studia i materiały źródłowe o „Poznańskiej Piątce” męczenników II wojny światowej* (Studia i materiały poznańskiego IPN, t. 21), red. R. Sierchuła, J. Wąsowicz SDB, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Poznaniu, Poznań 2012, s. 27-41.

¹⁶ Sławomir Czerwiński (1885-1931) – polski działacz państwowy, pedagog, minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Więcej por. P. Gołdyn, *Sławomir Czerwiński (1885-1931). Minister oświaty, przyjaciel Kalisza*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2013.

ideologicznych poszczególnych stronnictw politycznych, a także by wychowanek dzięki niemu stał się dobrym obywatelem Najjaśniejszej Rzeczypospolitej¹⁷.

W duchu systemu wychowawczego św. Jana Bosko i wychowania państwowego w szkole różanostockiej dbano więc o szczególną oprawę świąt narodowych takich, jak rocznica ogłoszenia Konstytucji 3 Maja, która jednocześnie była świętem kościelnym Matki Boskiej Królowej Polski; święto Odrodzenia Polski obchodzone 11 listopada; wspomniano rocznice powstania listopadowego i styczniowego, po 1935 r. także kolejne rocznice śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego. W kościele odbywały się wówczas nabożeństwa w intencji ojczyzny, w szkole zaś organizowano akademie z programami słowno-muzycznymi, inscenizacjami teatralnymi, okolicznościowymi prelekcjami¹⁸.

Szkoła włączała się także w ogólnopolskie akcje patriotyczne, czego dowodem jest odnotowana w kronice zakładowej zbiórka pieniędzy na dozbrojenie polskiej armii, która w tym okresie odbywała się w ramach społecznych zbiórek na Fundusz Obrony Narodowej¹⁹. Zakład salezjański w Różanymstoku ufundował ze zbiórki dwa granatniki piechoty, których łączna wartość wyniosła 2 tys. zł (młodzież zebrała 400 zł, personel świecki szkoły – 400 zł, dyrekcja zakładu przeznaczyła na ten cel 1200 zł)²⁰.

Wychowanie patriotyczne na terenie szkół realizowane było poprzez działalność różnego rodzaju organizacji. W tym przypadku wymienić należy zwłaszcza drużynę harcerską, szkolne koło Ligi Obrony Przeciwpowietrznej oraz szkolne hufce Przysposobienia Wojskowego. W 1937 r. roku przysposobienie wojskowe stało się przedmiotem obowiązkowym we wszystkich liceach i na wszystkich uczelniach, w wymiarze 2 lat. W szkole różanostockiej zajęcia z tego przedmiotu odbywały się w klasach szóstych i siódmych. Zajęcia z przysposobienia wojskowego prowadzono w wymiarze dwóch godzin tygodniowo, poza tym raz lub dwa razy w roku organizowano kilkugodzinne ćwiczenia, z reguły w soboty lub

¹⁷ Por. S. Czerwiński, *O nowy Ideał wychowawczy*, Wydawnictwo Towarzystwa Kultury i Oświaty, Warszawa 1934; F. W. Araszkiewicz, *Idealy wychowawcze II Rzeczypospolitej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977; L. Gromkowski, *Idealy wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej – od narodowego do państwowego*, *Liberte!* 11(2012), s. 102-108.

¹⁸ Por. J. Walenciej, *Zakład Salezjański w Różanymstoku w latach 1919-1954...*, s. 188-193.

¹⁹ Fundusz Obrony Narodowej [dalej: FON] – fundusz specjalny utworzony na mocy dekretu Prezydenta RP z 9 kwietnia 1936 r. w celu uzyskania dodatkowych środków na dozbrojenie armii i wojskowy program inwestycyjny, zarządzany przez ministra spraw wojskowych. Gromadził środki pochodzące ze sprzedaży nieruchomości i ruchomości stanowiących własność państwa, a pozostających pod zarządem wojska, dotacji skarbu państwa (głównie z pożyczki uzyskanej przez rząd we Francji) oraz darów i zapisów osób prywatnych i instytucji. Zbierano go w postaci gotówkowej i rzeczowej (nieruchomości, kosztowności, a nawet zboże). Łącznie na FON zgromadzono około 1 mld zł, z czego wartość wpłat i darowizn od ludności wyniosła do maja 1939 r. około 37,7 mln zł. Środki gotówkowe zużyto na dozbrajanie armii, dary rzeczowe w złocie i srebrze wywieziono 1939 za granicę. Por. R. Sidorski, *Idea Funduszu Obrony Narodowej a wychowanie żołnierza*, *Polska Zbrojna* 220(1938), s. 5; M. Gieleciński, *Wojenne i powojenne losy Funduszu Obrony Narodowej*, *Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej* 23(2000), s. 56-59.

²⁰ Por. J. Walenciej, *Zakład Salezjański w Różanymstoku w latach 1919-1954...*, s. 193.

po południu, które w tej placówce salezjańskiej określano mianem manewrów²¹. Program zajęć obejmował m.in. przeszkolenie pojedynczego strzelca w ramach drużyny. Uczniowie byli zobowiązani do zakupienia mundurów, odmiennych od wojskowych, drelichowych, koloru khaki ze specjalnymi odznakami z napisem „PW”. Komendantem hufca szkolnego PW był w zasadzie nauczyciel posiadający stopień oficera lub podchorąży rezerwy, wyznaczony przez komendanta obwodu wojskowego w porozumieniu z władzami szkolnymi²².

W szkole salezjańskiej w Różanymstoku patronat nad tą paramilitarną organizacją młodzieżową sprawował 81 Pułk Strzelców Grodzieńskich im. Króla Stefana Batorego. Była to zasłużona jednostka w walce o polskość wschodnich kresów Rzeczypospolitej. Swoją genezę pułk wywodził z formacji wojskowych Samoobrony Ziemi Grodzieńskiej powstałych 12 listopada 1918 r., a więc w dniach, kiedy Polska po 123 latach niewoli odzyskiwała niepodległość. W czasie wojny polsko-sowieckiej w 1920 roku Grodzieński Pułk Strzelców wchodził w skład 1 Dywizji Litewsko-Białoruskiej Wojska Polskiego. Żołnierze z grodzieńskiego pułku brali udział m.in. w słynnej bitwie warszawskiej, bronili także Suwalszczyzny. W październiku 1920 r. natomiast uczestniczyli w marszu na Wilno w czasie „buntu Żeligowskiego”. Po ukonstytuowaniu się granic odrodzonego państwa polskiego pułk powrócił do Grodna. W roku 1939 brał udział w wojnie obronnej²³.

Żołnierze 81 Pułku Strzelców Grodzieńskich brali udział w wielu uroczystościach szkolnych w Różanymstoku. Przykładowo, 12 maja 1939 r. korpus oficerski pułku brał udział w uroczystościach upamiętniających czwartą rocznicę śmierci Józefa Piłsudskiego. Odbłyły się one na zakładowym boisku, gdzie młodzież spotkała się ze swoimi patronami przy ognisku. Na apelu przemawiał wówczas gen. Mieczysław Norwid Neugebauer²⁴.

2. SYMBOLIKA SZTANDARU

Sztandar szkolnego hufca PW w swojej bogatej symbolice narodowej i religijnej nawiązywał do historycznych postaci – patronów regionu, szkoły i pułku strzelców grodzieńskich. Na stronie głównej sztandaru w centralnym jego miejscu umieszczone zostało godło Rzeczypospolitej – srebrny orzeł biały w złotej koronie w czerwonym polu, zgodne z jego wersją obowiązującą od 1927 r.²⁵. Na-

²¹ Por. Książd Bosko na Kresach 4(1927), s. 3.

²² Por. *Tradycje Przystosowania Obronnego*, <www.po.tk.krakow.pl>, (data dostępu: 12.09.2013).

²³ Więcej na temat por. J. Dąbrowski, *Zarys historii wojennej 81-go Pułku Strzelców Grodzieńskich*, Drukarnia J. Jankowski i S-ka, Warszawa 1928; J. Lisicki, „Strzelcy Grodzieńscy”: 81 Pułk Strzelców Grodzieńskich im. Króla Stefana Batorego, Muzeum Wojska Białostok, Białostok 1995.

²⁴ Por. J. Walenciej, *Zakład Salezjański w Różanymstoku w latach 1919-1954...*, s. 193.

²⁵ W 1927 r., zgodnie z dekretem prezydenta państwa, zmieniony został rysunek godła państwowego. Autorem jego projektu był Zygmunt Kamiński. Minister Spraw Wojskowych wprowadził wówczas nowe godła na platy sztandarów wojskowych. Orły na drzewcach pozostawiono bez zmiany. Por. S. Russocki, *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Wiedza Powszechna,

tomiast w górnych narożnikach umieszczono napisy wyhaftowane srebrną nicią na niebieskim tle: HUFIEC SZKOLNY PRZYSPOSOBIENIA WOJSKOWEGO, 81 PUŁK STRZELCÓW GRODZIENSKICH IM. ST. BATOREGO; zaś w dolnych narożnikach: w prawym rogu GIMNAZJUM SALEZJAŃSKIE IM. PIUSA XI i w lewym datę i miejsce poświęcenia proporca RÓŻANYSTOK KOŁO GRODNA 25 LISTOPADA 1933 r.

W centralnym punkcie strony odwrotnej sztandaru umieszczono wyhaftowaną postać św. Kazimierza, który po śmierci 4 marca 1484 r. został pochowany w katedrze w Wilnie. Królewicz cieszył się wielkim kultem zwłaszcza na wschodnich terenach Rzeczypospolitej i jest historycznym patronem polskiej oraz litewskiej młodzieży²⁶. Na sztandarze św. Kazimierz ukazany jest w książęcym płaszczu z mitrą (koroną) książęcą na głowie. W dłoniach trzyma białą lilię, symbol ślubu czystości, który książę miał za życia złożyć. Właśnie z tymi atrybutami jest on najczęściej pokazywany w ikonografii²⁷.

Warszawa 1978; A. Znamierowski, *Insignia, symbole i herby polskie*, Świat Książki, Warszawa 2003.

²⁶ Por. M. Banaszak, *Św. Kazimierz w Polsce i na Litwie w okresie niewoli narodowej*, *Analecta Cracoviensia* 16(1984), s. 9-22; M. Rożek, „*Sospitator Patrie*”. *O kulcie św. Kazimierza*, w: *Podług nieba i zwyczaju polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, s. 330-338; Więcej na temat kultu św. Kazimierza por. bogato ilustrowany album ze wstępem historycznym: *Šventoji Kazimiero gerbimas Lietuvoje*, sudarytojos N. Markauskaitė, S. Maslauskaitė, Lietuvos Nacionalinis Muziejus, Vilnius 2009.

²⁷ Por. J. Marecki, L. Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych...*, s. 369.

Wokół postaci św. Kazimierza umieszczono na sztandarze poszczególne elementy hasła: BÓG, HONOR, OJCZYNA. Co ciekawe, w II Rzeczypospolitej na sztandarach, zwłaszcza wojskowych, obowiązkowym była dewiza „Honor i Ojczyzna”²⁸. Natomiast dewiza „Bóg, Honor, Ojczyzna” została wprowadzona po raz pierwszy na sztandary oddziałów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie dekretem Prezydenta Rzeczypospolitej Władysława Raczkiewicza z 15 października 1943 r.²⁹. Po wojnie, dopiero w 1993 r., została wprowadzona drogą legislacyjną do znaków Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej³⁰. Dominująca w literaturze interpretacja trójmianu „Bóg, Honor, Ojczyzna” brzmi: „Ojczyźnie wszystko, prócz miłości Boga najwyższego i Honoru” i w kontekście idealistycznym jest ujęciem kwestii wierności państwu jako rezultatowi umowy społecznej i współobywatelom to państwo tworzącym³¹.

W górnych narożnikach płata sztandaru na trójkątnych polach znajdują się: z lewej strony tarcza herbowa patrona salezjańskiego gimnazjum papieża Piusa XI, z prawej zaś godło salezjańskie. Tarcza herbu papieskiego jest dwudzielna w pas, w polu górnym złotym czarny orzeł cesarski, w dolnym srebrnym znajdują się trzy czerwone piłki. W oryginalnej wersji cały herb papieża Piusa XI składał się z tarczy herbowej, dwóch kluczy św. Piotra oraz tiary papieskiej umieszczonej nad tarczą. Był on jednocześnie oficjalnym herbem Stolicy Apostolskiej w okresie jego pontyfikatu, a więc w latach 1922-1939. Pius XI jako swoją dewizę, w heraldyce zwaną zawołaniem, wybrał *Pax Christi in regno Christi* (Pokój Chrystusowy w Królestwie Chrystusowym)³². W tym miejscu dodać należy, że w zakładzie salezjańskim w Różanymstoku często organizowano okolicznościowe uroczystości ku czci patrona gimnazjum. Przykładowo, 17 lutego 1929 r. odbyła się akademie z okazji rocznicy koronacji i złotego jubileuszu kapłaństwa Piusa XI. Podobne uroczystości były organizowane z okazji dziesiątej rocznicy koronacji, 21 lutego

²⁸ Por. Ustawa o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej z 1 sierpnia 1919., Dziennik Ustaw 69(1919), poz. 416, art.1, pkt. 1; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach z 13 grudnia 1927, Dziennik Ustaw 115(1927), poz. 980, art.1-4,21-22, 26; Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej na prawach ustawy w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach z 14 marca 1933, Dziennik Ustaw 29(1933), poz. 246, art. 1-3; Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz odznakach, chorągwiach i pieczęciach z 12 października 1938, Dziennik Ustaw 2(1939), poz. 8.

²⁹ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 15 października 1943 r. o zmianie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z 24 listopada 1937 r. o znakach wojska i marynarki wojennej, Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 22 października 1943, nr 10, poz. 27.

³⁰ Ustawa z dnia 19 lutego 1993 r. o znakach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, Dziennik Ustaw 34(1993), poz. 154 ze zmianami.

³¹ Por. W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP, Podstawowe kategorie, Uwarunkowania, System*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2011, s. 242.

³² Więcej na temat Piusa XI por. Z. Zieliński, *Papięstwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1999, s. 323-367.

1932 r. Po śmierci papieża, 18 lutego 1932 r., zostało zorganizowane specjalne nabożeństwo żałobne dla społeczności szkolnej³³.

W prawym narożniku natomiast umieszczono godło salezjańskie, którego projekt wykonał prof. Giuseppe Boidi, zawierając w nim elementy wskazane przez założyciela salezjanów. Zostało ono oficjalnie zaprezentowane w *Liście okólnym* w dniu 8 grudnia 1885 r.³⁴. Tłumaczenia jego symboliki dokonał osobiście założyciel zgromadzenia św. Jan Bosko: kotwica, gwiazda i serce umieszczone na tarczy herbowej symbolizują trzy cnoty teologiczne: nadzieję, wiarę i miłość. Nadzieja ma motywować do ofiarnej i radosnej pracy na rzecz ludzi młodych; miłość apostołska ma stanowić syntezę ducha salezjańskiego; wreszcie wiara, która jest nieodzowna w pracy wychowawczej, ma zaprowadzić ludzi młodych do pełni człowieczeństwa i świętości ewangelicznej. Portret św. Franciszka Salezego umieszczony w tarczy, wzorowany był na wizerunku patrona Zgromadzenia Salezjańskiego, jaki znajduje się w klasztorze Nawiedzenia NMP w Turynie. Dodane do tego wizerunku zostały papier i pióro, jako atrybuty Doktora Kościoła. U dołu tarczy herbowej salezjanów został umieszczony las, który ma przywoływać postać założyciela Zgromadzenia Salezjańskiego Jana Bosko (*bosco* – w jęz. włoskim oznacza las). Znajdujące się za nim góry symbolizują szczyt doskonałości, do których mają dążyć salezjanie³⁵. Warto dodać, że w przypadku gór w godle Towarzystwa Salezjańskiego dochodziło do niezamierzonej przez jego twórcę interpretacji, mianowicie kojarzono je z Turynem jako kolebką zgromadzenia³⁶. W dolnych narożnikach płachty umieszczono na trójkątnych polach kolejne godła. W lewym odznakę Przystosobienia Wojskowego, na której znajdziemy słupek graniczny i miecz wbite w ziemię, pomiędzy nimi na białej tarczy widnieje monogram PW, skrót nazwy organizacji. W prawym natomiast odznakę 81 Pułku

³³ Por. W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo...*, s. 88.

³⁴ Por. E. Ceria, *Annali Della Societa Salesiana. Dalle orgini alla morte di s. Giovanni Bosco (1841 –1888)*, t. 1, Societa Editrice Internazionale, Torino 1941, s. 280-281, 530-531.

³⁵ Por. E. Ceria, *Memoire Biografiche di San Giovanni Bosco 1884-1885*, t. 17, Societa Editrice Internazionale, Torino 1936, s. 365-366; W języku polskim ukazało się kilka opracowań poruszających zagadnienie historii i symboliki godła salezjańskiego: J. Gliściński, *Herb Salezjański*, Biuletyn Salezjański Nostra 257-258(1985), s. 65-66; Z. Klawikowski, *Herb Towarzystwa św. Franciszka Salezego*, Rodzina Salezjańska 22(2002), s. 36 ; *Towarzystwo św. Franciszka Salezego w Polsce. Wykaz domów i osób*, red. L. Kaliński, Nakładem Salezjańskich Inspektorii, Kraków-Łódź 1975, s. 10; *Towarzystwo Świętego Franciszka Salezego (TS) Societas Sancti Francisci Salesii (SDB) salezjanie*, w: W. Kolak, J. Marecki, *Leksykon godeł zakonnych...*, s. 49; J. Wąsowicz, *Godło zakonne Towarzystwa św. Franciszka Salezego i jego symbolika*, Kronika Inspektorialna 5(2009), s. 116-122; tenże, *Elementy godła zakonnego Towarzystwa św. Franciszka Salezego w herbach biskupów polskich wywodzących się ze Zgromadzenia Salezjańskiego*, w: *Symbol, znak, przesłanie...*, s. 41-58.

³⁶ Taka interpretacja została podana w „Miesięczniku Heraldycznym” przy okazji omówienia herbu prymasa Polski kard. Augusta Hłonda SDB: „Pole podzielone wzdłuż, w pobocznicy prawej błękitnej herb Salezjanów t.j. trzy góry sabaudzkie, (Turyn w Sabaudii, jest kolebką zakonu), nad nimi symbole nadziei, wiary i miłości: kotwica, kometa i serce. Pobocznica lewa podzielona w poprzek, w polu górnym błękitnym herb kapituły gnieźnieńskiej, w dolnym czerwonym herb kapituły poznańskiej”. por. T. Jaworski, *Herb Prymasa Polski*, Miesięcznik Heraldyczny 11(1932), s. 128-129.

Strzelców Grodzieńskich im. St. Batorego³⁷, która ma formę białego krzyża otoczonego wieńcem laurowym. Na skrzyżowaniu ramion tego krzyża umieszczono herb Ziemi Grodzieńskiej w formie okrągłej tarczy czteropolowej. Na poszczególnych polach znajdują się: herb Korony – Orzeł; herb Litwy – Pogoń; herb Żmudzi – Niedźwiedź; herb Rusi Kijowskiej – św. Michał Archanioł. Herb jest zwieńczony złotą zamkniętą koroną królewską. W oryginalnej odznace na ramionach krzyża widniał napis „12 listop. 1918 r. Grodzieński P. Strz”³⁸. Na sztandarze ten element pominięto, zapewne ze względów technicznych, gdyż byłby on niewidoczny.

Niestety nic nie można powiedzieć na temat drzewc sztandaru. Nie zachowały się żadne przedwojenne fotografie, na których byłyby one widoczne. Zazwyczaj drzewce były wykonywane ze szlachetnego drewna, zwieńczone głowicą w kształcie kuli lub pełnoplastycznym przedstawieniem, na przykład orła.

³⁷ Najważniejszym symbolem każdego pułku był jego sztandar, który w przypadku 81 Pułku Strzelców Grodzieńskich im. St. Batorego został mu uroczyście przekazany 6 czerwca 1921 roku w Wilnie przez gen. Lucjana Żeligowskiego na ręce ówczesnego dowódcy pułku ppłk. Bolesława Waśkiewicza. 19 kwietnia 1922 r. sztandar ten został przez Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego udekorowany Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari. Por. K. Satora, *Opowieści wrześnieowych sztandarów*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990, s. 150.

³⁸ Por. Z. Sawicki, A. Wielechowski, *Odznaki Wojska Polskiego 1918-1945. Wojsko Polskie 1918-1939. Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*, Pantera Books, Warszawa 2007, s. 129-130; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921-1939. Odznaki pamiątkowe piechoty*, Wydawnictwo CREAR, Warszawa 1991, s. 132; K. Filipow, *Odznaki pamiątkowe Wojska Polskiego 1921-1939. Piechota*, Polskie Towarzystwo Numizmatyczne Zarząd Główny, Warszawa 1995, s. 67-68.

Sztandar hufca szkolnego PW był dumą różanostockiego gimnazjum. Poczet sztandarowy stał się nieodłącznym elementem akademii szkolnych i uroczystości patriotycznych. Symbol ten był używany także po zakończeniu II wojny światowej przez uczniów powstałego w miejsce gimnazjum Niższego Seminarium Duchownego, chociaż organizacje o patriotycznym charakterze, w okresie postępującej komunizacji społeczeństwa, w szkołach działać już nie mogły. Chociaż tej organizacji formalnie już nie było, to jednak sztandar ze swoją patriotyczną wymową w sposób symboliczny stał na straży właściwego wychowania uczniów salezjańskiej szkoły³⁹.

3. SYMBOL POWROTU I KONTYNUACJI MISJI WYCHOWANIA MŁODZIEŻY

Wspomniano już, że szkolnictwo salezjańskie w Różanymstoku zostało zlikwidowane przez komunistyczne władze. W ciągu jednego dnia z tego prężnego ośrodka wywieziono w dramatycznych okolicznościach cały personel wychowawczy, zarówno salezjanów, jak i siostry salezjanki. Te bolesne doświadczenia wspominał na łamach „Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej”, jeden z ówczesnych asystentów zakładu salezjańskiego ks. Tadeusz Bazylczuk: „Wieziono nas nie najlepszą drogą – przez Sokółkę, Białystok i Warszawę – ale na północ przez Dąbrowę Białostocką, Lipsk. W lesie zatrzymano nas i przez całą noc staliśmy gdzieś na skraju Puszczy Augustowskiej, blisko granicy. Nie wiedzieliśmy dokąd nas powiozą: czy na wschód do «raju», czy na zachód do jakiegoś obozu w głębi kraju. [...] w tych długich godzinach w autobusie głośno modliliśmy się i śpiewaliśmy pieśni religijne, a gdy postój się przedłużał zaczęliśmy śpiewać pieśni patriotyczne i partyzanckie. [...] od Kutna jechaliśmy już szosą poznańską do Łądu. Zatrzymano nas przed klasztorem i nakazano wysiadać. Salezjanie wysiedli. Siostry salezjanki zaś zaczęły usilnie prosić, by je odwieziono do ich domu w Dobieszczyni. I tu nastąpił jeden z najbardziej dramatycznych i przykrych incydentów. Eskortujący ubowcy, także ci, którzy jechali w naszym autobusie, wskoczyli do autobusu sióstr i zaczęli je wyrzucać siłą, szarpać, zrywać welony... Wybuchł wielki płacz i pisk. [...] w końcu jakoś owi funkcjonariusze opanowali się i po długich naradach odwieziono siostry do Dobieszczyni”⁴⁰. Tak ludowa władza traktowała wieloletnich i oddanych wychowawców młodych pokoleń Polaków.

W Łądzie zagospodarowano dobytek przywieziony z Różanogostoku. W tych latach organizowało się tu Wyższe Seminarium Duchowne Towarzystwa Salezjańskiego, powstałe w miejsce „Małego Seminarium”, które w 1952 r. podobnie jak w innych miejscach Polski zlikwidowały komunistyczne władze⁴¹. Sztandar

³⁹ Informacjami takimi dzielili się z autorem byli wychowankowie Niższego Seminarium Duchownego w Różanymstoku podczas uroczystości przekazania sztandaru do tamtejszego ośrodka młodzieżowego w 2008 r.

⁴⁰ Por. T. Bazylczuk, *Ze wspomnień...*, s. 63-64.

⁴¹ Więcej na ten temat por. M. T. Chmielewski, *Likwidacja Małego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie n. Wartą (1950-1952)*, w: *Władze wobec Kościołów i związków*

szkolnego hufca PW został zabezpieczony, starannie owinięty w płótno i przez długie lata nikt do niego nie zaglądał. Ujrzał na nowo światło dzienne w 2005 r., kiedy staraniem Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Pilskiej przygotowywano okolicznościową wystawę dokumentującą historię zgromadzenia w Polsce, która miała zostać otwarta w Muzeum Okręgowym w Pile z okazji 25-lecia powstania salezjańskiej Inspektorii pw. św. Wojciecha⁴².

Siedemdziesiąt pięć lat po uroczystościach poświęcenia sztandaru szkolnego hufca Przysposobienia Wojskowego działającego przy salezjańskim gimnazjum im. Piusa XI, powrócił on do prawowitych właścicieli⁴³. Stał się okazją do świętowania dla wielu pokoleń wychowanków i wychowawców różanostockiego zakładu. 25 listopada 2008 r. młodzież z Salezjańskiego Ośrodka Wychowawczego mogła wysłuchać opowieści o pięknych kartach historii wychowania młodych ludzi przez salezjanów w szkolnych murach, w których obecnie oni uczą się i mieszkają. Punktem kulminacyjnym świętowania stało się oczywiście uroczyste przekazanie przedwojennego sztandaru, który trafił w ręce nowych pokoleń młodych wychowanków salezjańskich. Należy żywić nadzieję, że tak, jak dawniej, stanie on w tym miejscu na straży wychowania młodzieży na dobrych „chrześcijan i prawych obywateli”⁴⁴.

THE SCHOOL MILITARY TRAINING TEAM BANNER FORM 1933
OF THE PIUS XI SALESIAN GYMNASIUM IN RÓŻANYSTOK AND ITS SYMBOLISM.
FROM THE AREA OF VEXILLOLOGY

Summary

Historical auxiliary sciences has lately been noticed to come to vogue among scholars, including Church historiographers in Poland. One example here is vexillology which deals with banners as real and symbolic military, national and territorial signs of organizations as well as social and religious groups. It retains a strong connection with heraldry from which it originates. The article covers the history and symbolism of the School Military Training Team banner of the Salesian Gymnasium of Pius XI in Różanystok from 1933.

wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945-1956, red. K. Białecki, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Poznaniu, Poznań 2008, s. 114-120.

⁴² Na wystawie zaprezentowano wówczas także przedwojenny sztandar Drużyny Harcerskiej im. Romualda Traugutta przy Gimnazjum Salezjanów w Aleksandrowie Kujawskim, który podobnie jak ten różanostocki powstał w 1933 r. Por. J. Wąsowicz, *Daj mi duszę, resztę zabierz... Wystawa z okazji 25-lecia powstania salezjańskiej Inspektorii św. Wojciecha w Pile*, Muzeum Okręgowe w Pile, Piła 2005, s. 16.

⁴³ Sztandar powrócił do Różanogostoku z inicjatywy ks. Jarosława Wąsowicza SDB, dyrektora ASIP, oraz ks. Piotra Sosnowskiego SDB, obecnego dyrektora wspólnoty salezjańskiej prowadzącej Salezjański Ośrodek Wychowawczy im. św. Jana Bosko w Różanymstoku.

⁴⁴ Por. J. Wąsowicz, *Historia ze sztandarem w tle...*, s. 20.

Keywords: the Salesians, salesian education, Military Training, Różanystok, vexillology, heraldry, historical auxiliary sciences

Nota o Autorze: ks. dr Jarosław Wąsowicz SDB – salezjanin; dr historii, dyrektor Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Pilskiej; wicepostulator procesu beatyfikacyjnego męczenników II wojny światowej; zajmuje się badaniem dziejów młodzieżowej opozycji i NSZZ „Solidarność” w PRL-u, historią Kościoła w tym okresie, martyrologium duchowieństwa polskiego w czasie II wojny światowej, historią salezjanów w Polsce oraz naukami pomocniczymi historii.

Słowa kluczowe: salezjanie, szkolnictwo salezjańskie, Przysposobienie Wojskowe, Różanystok, weksylologia, heraldyka, nauki pomocnicze historii